

عملکرد دولت یازدهم در بخش محیط زیست

کد موضوعی: ۲۵۰

شماره مسلسل: ۱۵۵۰۴

شهریورماه ۱۳۹۶

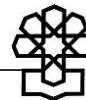
معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی

دفتر: مطالعات زیربنایی

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	چکیده
۲.....	مقدمه
۳.....	جایگاه محیط زیست در اسناد بالادستی.....
۶.....	خط مشی و اصول کلی برنامه دولت یازدهم در حوزه محیط زیست.....
۷.....	کلیدی ترین شاخص های محیط زیست.....
۱۰.....	وضعیت محیط زیست در ابتدای دولت یازدهم.....
۱۳.....	عملکرد دولت یازدهم در راستای اسناد بالادستی.....
۱۷.....	عملکرد دولت یازدهم در بحث اقتصاد مقاومتی.....
۱۹.....	ارزیابی تنگناها و چالش ها.....
۲۱.....	تحلیل عملکرد برنامه های دولت یازدهم در بخش محیط زیست.....
۲۴.....	جمع بندی.....
۲۹.....	منابع و مأخذ.....

عملکرد دولت یازدهم در بخش محیط زیست

چکیده

پیش شرط قرار گرفتن هر جامعه‌ای در مدار توسعه پایدار، حفظ پایداری کارکردهای محیط زیست است. دولت یازدهم برنامه‌ریزی، تدوین و تصویب قوانین و راهبردهای گوناگون برای بهره‌برداری پایدار از منابع به‌عنوان یکی از مهمترین مسائل اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی در کانون توجه قرار گرفته است. با وجود آنکه موضوع حفاظت از محیط زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی و محیط زیستی همواره به‌عنوان یکی از مهمترین دغدغه‌های برنامه‌ریزان و سیاستگذاران در دولت یازدهم بوده و بر این اساس نیز سیاست‌ها و برنامه‌های متعددی برای حفاظت از محیط زیست مورد تأکید قرار گرفته، لیکن به دلایل مختلف، ملاحظات زیست‌محیطی باز هم مورد توجه قرار نگرفته است. بر این اساس تجهیز و توانمندسازی دستگاه هماهنگ‌کننده بخش محیط زیست (سازمان حفاظت محیط زیست)، تقویت کمیت و کیفیت نیروی انسانی، بازنگری در الگوهای تولید و مصرف منابع، نهادینه کردن حفاظت محیط زیست و ارتقای مشارکت‌های مردمی برای حفاظت از محیط زیست، ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی اقشار مختلف جامعه، حساس کردن مسئولین و سیاستگذاران از اهمیت محیط زیست، رعایت ملاحظات زیست‌محیطی در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه، درونی کردن هزینه‌های تخریب و آلودگی محیط زیست و ادغام آنها در حساب‌های ملی، افزایش شناخت از فرآیندهای محیط زیست و زیست‌بوم‌های کشور، تعامل بیشتر دستگاه‌های اجرایی برای حل مسائل و مشکلات زیست‌محیطی کشور، استقرار نظام پایش زیست‌محیطی، تدوین دستورالعمل‌ها و استانداردهای حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی و زیست‌محیطی کشور و غیره از جمله سیاست‌ها و راه‌حل‌هایی است که باید در دولت دوازدهم مورد توجه قرار گیرد.

به‌طور کلی عملکرد دولت یازدهم در زمینه محیط زیست در قیاس با حجم بحران‌های زیست‌محیطی و اهمیت موضوع از ابعاد مختلف امنیتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت مطلوب تلقی نمی‌شود که البته رو به بهبود است.

مقدمه

محیط زیست مجموعه‌ای از تمامی شرایط فیزیکی، بیولوژیکی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی است که همه موجودات را در بر گرفته و روابط بین آنها را شامل می‌شود. شناخت و گسترش دانش محیط زیست وسیله مؤثری برای برانگیختن مسئولیت‌های فردی و اجتماعی در قبال حفاظت و دفاع بهینه از محیط زیست بوده و مهمترین عامل جلوگیری از آلوده ساختن آن و نگرش بر توسعه‌ای پایدار است.

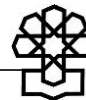
به دنبال برپایی کنفرانس جهانی محیط زیست در استکهلم و با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در ۲۱ ماده، این سازمان از اختیارات قانونی تازه‌ای برخوردار شد و از نظر تشکیلاتی نیز تا اندازه‌ای از ابعاد و کیفیت سازگار با ضرورت‌های برنامه‌های رشد و توسعه بهره‌مند گردید.

مهمترین تحول در زمینه تقویت مقررات و تضمین اقدامات محیط زیستی پس از انقلاب اسلامی، تصویب اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است.

سازمان حفاظت محیط زیست به‌عنوان یک دستگاه حاکمیتی متولی حفاظت و بهسازی محیط زیست بوده و نظارت بر تمامی فعالیت‌های مرتبط با آب، هوا، خاک، تنوع زیستی و منابع طبیعی را بر عهده دارد. با توجه به نقش حاکمیتی و نظارتی سازمان حفاظت محیط زیست، این دستگاه با هدف نظارت بر عملکرد سایر وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی تأثیرگذار بر محیط زیست در جایگاه سازمانی مستقل به‌عنوان معاون ریاست‌جمهوری، بالاتر از سایر وزارتخانه‌ها قرار گرفته است. این جایگاه امکان تحقق حاکمیت دولت در حفظ محیط زیست را فراهم کرده است.

در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ نیز اهمیت محیط زیست در قالب عبارت «بهره‌مندی از محیط زیست مطلوب» برای جامعه ایرانی درج شده است. با توجه به اهداف دیگر سند مانند توسعه اقتصادی، ارتقای فرهنگ و اخلاق و غیره می‌توان رویکرد ایجاد تناسب، میان نهادهای اجتماعی، اقتصادی و تعادل بوم‌شناختی را از این چشم‌انداز استنتاج کرد.

از آنجایی که گردآوری عملکرد بخش‌های مختلف، امکان ارزیابی فعالیت‌های سازمان حفاظت محیط زیست را فراهم می‌آورد، می‌تواند به‌عنوان مبنای برنامه‌ریزی جهت تداوم طرح‌ها و پروژه‌ها و یا ایجاد طرح‌های جدید به‌کار رود. لذا مطالعه حاضر براساس آسیب‌شناسی صورت گرفته در مجامع کارشناسی زیست‌محیطی در سطح ملی و ارزیابی‌های مختلف صورت گرفته است. بی‌شک تدوین این مجموعه می‌تواند راهکار مناسبی باشد برای حصول اطمینان از برداشتن گام‌های درست به سمت اهداف میان‌مدت و بلندمدت راهبردی سازمان حفاظت محیط زیست. از این‌رو مجموعه پیش رو با عنوان «عملکرد محیط زیست در دولت یازدهم» به نکات مهم عملکردی سازمان حفاظت محیط زیست کشور (در ۴ سال اخیر) و اجرای سیاست‌های کلی نظام در این حوزه، پرداخته است.

جایگاه محیط زیست در اسناد بالادستی

الف) اصل پنجاهم قانون اساسی

در جمهوری اسلامی حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

ب) بخشی از سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ که توسط مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۸۲/۸/۲۳ ابلاغ گردیده است

براساس این سند راهبردی، ایران کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل خواهد بود.

بخشی از ویژگی‌های جامعه ایرانی در افق این چشم‌انداز عبارت است از: برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب.

ج) سیاست‌های کلی محیط زیست ابلاغ شده توسط مقام معظم رهبری

۱. مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی (از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی) مبتنی بر توان و پایداری زیست‌بوم به‌ویژه با افزایش ظرفیت‌ها و توانمندی‌های حقوقی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی.

۲. ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست.

۳. اصلاح شرایط زیستی به‌منظور برخوردار ساختن جامعه از محیط زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین نسلی.

۴. پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز و جرم‌انگاری تخریب محیط زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده‌کنندگان و تخریب‌کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت.

۵. پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلاینده هوا، آب، خاک، آلودگی‌های صوتی، امواج و اشعه‌های مخرب و تغییرات نامساعد اقلیم و الزام به رعایت استانداردها و شاخص‌های زیست‌محیطی در قوانین و مقررات، برنامه‌های توسعه و آمایش سرزمین.

۶. تهیه اطلس زیست‌بوم کشور و حفاظت، احیا، بهسازی و توسعه منابع طبیعی تجدیدپذیر (مانند دریا، دریاچه، رودخانه، مخزن سدها، تالاب، آبخوان زیرزمینی، جنگل، خاک، مرتع و تنوع زیستی به‌ویژه حیات

وحش) و اعمال محدودیت قانونمند در بهره‌برداری از این منابع متناسب با توان اکولوژیک (ظرفیت قابل تحمل و توان بازسازی) آنها براساس معیارها و شاخص‌های پایداری، مدیریت اکوسیستم‌های حساس و ارزشمند (از قبیل پارک‌های ملی و آثار طبیعی ملی) و حفاظت از منابع ژنتیک و ارتقای آنها تا سطح استانداردهای بین‌المللی.

۷. مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات زیست‌محیطی نظیر بیابان‌زایی، گردوغبار به‌ویژه ریزگردها، خشکسالی و عوامل سرایت‌دهنده میکروبی و رادیواکتیو و توسعه آینده‌نگری و شناخت پدیده‌های نوظهور زیست‌محیطی و مدیریت آن.

۸. گسترش اقتصاد سبز با تأکید بر:

۸-۱. صنعت کم‌کربن، استفاده از انرژی‌های پاک، محصولات کشاورزی سالم و ارگانیک و مدیریت پسماندها و پساب‌ها با بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و زیست‌محیطی.

۸-۲. اصلاح الگوی تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی و بهینه‌سازی الگوی مصرف آب، منابع، غذا، مواد و انرژی به‌ویژه ترویج مواد سوختی سازگار با محیط زیست.

۸-۳. توسعه حمل‌ونقل عمومی سبز و غیرفسیلی از جمله برقی و افزایش حمل‌ونقل همگانی به‌ویژه در کلانشهرها.

۹. تعادل بخشی و حفاظت کیفی آب‌های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخوان‌داری، مدیریت عوامل کاهش بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی و تبخیر و کنترل ورود آلاینده‌ها.

۱۰. استقرار نظام حسابرسی زیست‌محیطی در کشور با لحاظ ارزش‌ها و هزینه‌های زیست‌محیطی (تخریب، آلودگی و احیا) در حساب‌های ملی.

۱۱. حمایت و تشویق سرمایه‌گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط زیست با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز.

۱۲. تدوین منشور اخلاق محیط زیست و ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق زیست‌محیطی مبتنی بر ارزش‌ها و الگوهای سازنده ایرانی - اسلامی.

۱۳. ارتقای مطالعات و تحقیقات علمی و بهره‌مندی از فناوری‌های نوآورانه زیست‌محیطی و تجارب سازنده بومی در زمینه حفظ تعادل زیست‌بوم‌ها و پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط زیست.

۱۴. گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش زیست‌محیطی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینی مشارکت و مسئولیت‌پذیری اجتماعی به‌ویژه امر به معروف و نهی از منکر برای حفظ محیط زیست در تمام سطوح و اقشار جامعه.

۱۵. تقویت دیپلماسی محیط زیست با:

- ۱-۱۵. تلاش برای ایجاد و تقویت نهادهای منطقه‌ای برای مقابله با گردوغبار و آلودگی‌های آبی.
- ۲-۱۵. توسعه مناسبات و جلب مشارکت و همکاری‌های همدمند و تأثیرگذار دوجانبه، چندجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی در زمینه محیط زیست.
- ۳-۱۵. بهره‌گیری مؤثر از فرصت‌ها و مشوق‌های بین‌المللی در حرکت به سوی اقتصاد کم کربن و تسهیل انتقال و توسعه فناوری‌ها و نوآوری‌های مرتبط.

شکل ۱. محورهای منویات مقام معظم رهبری در ۱۷ اسفند ۱۳۹۳

د) بخشی از سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه مرتبط با محیط زیست کشور

۱. ارتقای شاخص‌های سلامت هوا، امنیت غذا، محیط و بهداشت جسمی و روحی
۲. کاهش مخاطرات و آلودگی‌های تهدیدکننده سلامت
۳. توجه به ارزش اقتصادی، امنیتی، سیاسی و زیست‌محیطی آب با تسریع در استحصال، عرضه، نگهداری و مصرف آن و مهار آب‌هایی که از کشور خارج می‌شود با اولویت استفاده از منابع آب‌های مشترک

ه) مأموریت‌های سازمان حفاظت محیط زیست

۱. تحقق اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۲. دستیابی به اهداف مندرج در افق ۱۴۰۴ در راستای رسیدن به محیط زیست مطلوب
۳. اجرای برنامه‌های راهبردی دولت یازدهم

خط مشی و اصول کلی برنامه دولت یازدهم در حوزه محیط زیست

دولت، خط مشی و اصول کلی برنامه خود را در چهاردهم مرداد سال یکهزار و سیصد و نود و دو توسط رئیس‌جمهور به مجلس شورای اسلامی تقدیم کرد که در آن به برنامه‌ها و اهداف راهبردی دولت در حوزه محیط زیست پرداخته شده که متن آن به شرح ذیل است.

– ارتقای کیفیت زندگی ایرانیان

مردم ایران دارای سابقه تمدنی چند هزارساله و با سهمی مهم در تمدن جهانی که از منابع انسانی، طبیعی، فرهنگی، ژئوپلیتیک و تاریخی عظیمی برخوردارند، شایسته زندگی با کیفیت بالاتری هستند. بر این باوریم که وضع فعلی کشور در مقایسه با شایستگی‌های ملت ایران، نامناسب است و خود را متعهد به ارتقای کیفیت زندگی ایرانیان در همه ابعاد می‌دانیم.

شایسته است وضعیت اقتصادی، آرامش خاطر و وضع روانی، کیفیت زندگی زیست‌محیطی، منزلت و اقتدار جهانی، امیدواری و نشاط اجتماعی و در نهایت رضایت ایرانیان از زندگی در همه ابعاد در چارچوب امکانات، محدودیت‌ها و منابع کشور، به صورتی پایدار بهبود یابد.

– اهداف راهبردی در حوزه محیط زیست (ارتقای پایداری زیست‌محیطی)

واقعیت آن است که زندگی انسان و کلیه فرایندهای توسعه‌ای در بستر محیط زیست رخ می‌دهند. متأسفانه آمارها از آن حکایت دارند که در چند دهه گذشته روند تخریب زیست‌محیطی شدت گرفته و به مرز خطرناکی رسیده است. بحران‌های متوالی بر اثر تخریب زیست‌محیطی بر کشور عارض خواهند شد و بدون تعهد به ارتقای پایداری زیست‌محیطی، فقدان توسعه اجتماعی ناشی از عدم توازن‌های جغرافیایی، و توسعه نامتوازن تشدید شده و هزینه دولت و جامعه برای مقابله با خطرات و مشکلات زیست‌محیطی به شدت افزایش خواهد یافت. دولت یازدهم بر این باور است که سرنوشت آینده ایرانیان در گرو چگونگی نگرش ما به محیط زیست و میزان احیای توازن زیست‌محیطی است. از این‌رو، دولت برنامه توسعه اجتماعی خود را بر محور احیای توازن زیست‌محیطی گسترش خواهد داد. در این راستا تضمین امنیت فعالیت در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، زیست‌محیطی و سیاسی از برنامه‌های دولت است. این امر نه تنها به معنای مداخله امنیتی در این عرصه‌ها نیست، بلکه مستلزم فراهم آوردن فضایی آرام و بدون تنش برای فعالان این عرصه‌هاست. جداسازی امنیت اجتماعی و فرهنگی از امنیت پلیسی نیز از دیگر اولویت‌های دولت است. بر این اساس اهداف راهبردی حوزه محیط زیست عبارتند از:

– پایدارسازی کمی و کیفی آب و خاک:

- دستیابی به هوای سالم و پاک
- حفظ و بازسازی تنوع زیستی

- نیل به پایداری عرصه‌های طبیعی
- لحاظ ارزشگذاری منابع طبیعی و محیط زیست در تصمیم‌گیری‌ها و حرکت به سوی اقتصاد سبز

– راهبردها

برای دستیابی به این اهداف، سه راهبرد زیر تنظیم شده‌اند:

- پایدارسازی محیط زیست با تأکید بر حفاظت
- استقرار حکمرانی شایسته محیط زیست
- ساماندهی اقتصاد محیط زیست

– اولویت‌های راهبردی

- ایجاد مدیریت یکپارچه و کارآمد کاهش آلودگی هوای کلانشهرها
- مدیریت انرژی در جانب عرضه و تقاضا
- اجرای جدی برنامه مدیریت خاک، پسماند و فاضلاب و تکمیل مقررات آن
- ارتقای کارآمدی در حفاظت منابع طبیعی و تنوع زیستی
- احیای شورای عالی محیط زیست و تشکیل و فعال نمودن صندوق ملی محیط زیست
- آموزش و ترویج سواد، اخلاق، رفتار و عمومی‌سازی فرهنگ محیط زیست
- ارتقای دیپلماسی آب و احیای دیپلماسی محیط زیست با تأکید بر معضل ریزگردها
- توانمندسازی ساختاری و اقتدار محیط زیست در حاکمیت
- ارزیابی زیست‌محیطی - اجتماعی در همه طرح‌ها و لحاظ جدی اقتصاد محیط زیست
- اعمال رویکرد هزینه-فایده زیست‌محیطی کلیه بخش‌ها در حساب‌های ملی
- لحاظ آمایش سرزمین با محوریت آب و محیط زیست در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه

کلیدی‌ترین شاخص‌های محیط زیست

شاخص‌ها ابزار بسیار کاربردی برای بیان پایداری و وضعیت موجود محیط زیست است. این شاخص‌ها و نماگرهای وابسته به آن به بیان ساده می‌توانند میزان پیشرفت به سوی اهداف را مشخص نمایند و قبل از بروز شکست یا افول، هشدارهای لازم را ارائه نمایند. بر این اساس این شاخص‌ها شامل اطلاعات زیر هستند:

- ارزیابی شرایط محیطی و حساسیت‌ها
- ارزیابی وضعیت و شرایط در ارتباط با اهداف
- پیش‌بینی شرایط و روند آینده

بر این اساس در این روند از تلفیق شاخص‌های اهداف توسعه هزاره (MDGs)، شاخص‌های توسعه پایدار (CSD)، شاخص‌های عملکرد محیط زیستی (EPI) و شاخص‌های علمی ضروری (ESI)^۱ استفاده شده و تلاش بر آن بوده که این تلفیق متناسب با نیاز کشور و حفظ ماهیت هر یک از شاخص‌ها انجام گیرد.^۲ همان‌طور که جدول ۱ نشان می‌دهد روند تغییرات شاخص‌های پایداری در بخش محیط زیست در سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۳ نشان از افول و تنزل وضعیت در این شاخص‌ها داشته است. روند افزایشی رشد میزان انتشار دی‌اکسید کربن، اکسیدهای نیتروژن برداشت صید به نسبت آبی‌پروری، مؤید این امر است. البته گفتنی است که بقیه شاخص‌ها نیز دارای وضعیت بهتری نمی‌باشند به طوری که در خصوص شاخص‌هایی مانند زمین‌های تحت تأثیر از بیابان‌زایی و مساحت جنگل‌ها به مساحت کل کشور، نرخ موجودی سرپا، مناطق تحت حفاظت محیط زیست کشور و مناطق دریایی حفاظت شده هیچ‌گونه اقدامی انجام نگرفته و دارای روند ثابت هستند.

با توجه به این که در حوزه محیط زیست، تخریب فرآیند سریع، احیا و بازیابی، امری زمانبر است، تحلیل شاخص‌های پایه وضعیت محیط زیست (نظیر نسبت بهره‌برداری از منابع به ظرفیت زیستی)، مؤید آن است که محیط زیست ایران وضعیت بسیار ناپایداری دارد.

۱. Essential Science Indicators شاخص‌های علمی ضروری.

۲. با عنایت به این که برای هر یک از این شاخص‌ها دستگاه متولی در قانون تعریف شده است، بدیهی است به روزآوری آمار و اطلاعات منوط به تأیید این دستگاه‌ها می‌باشد. به‌عنوان مثال شاخص‌های مربوط به حوزه انرژی، سالیانه در قالب ترازنامه انرژی منتشر می‌گردد که آخرین نسخه مربوط به سال ۱۳۹۲ است. بنابراین به‌منظور نظارت بر تحقق شاخص‌های فرابخشی، مکاتبات با بالاترین مقام اجرایی دستگاه‌های ذیربط انجام شده و داده‌های مربوط به شاخص‌ها تا حد امکان به روزآوری شده است. ضمن آنکه در تمام دنیا داده‌های آماری معمولاً نسبت به زمان حال دارای فاصله دوساله است. که این فاصله معمولاً برای صحت‌سنجی و ارزیابی خروجی‌ها به کار می‌رود.

برای پیش‌بینی آینده در شاخص‌های بخش محیط زیست می‌باید حداقل بازه زمانی آماری مورد استفاده بین ۱۵ تا ۲۰ سال باشد که براین اساس با توجه به بروز پدیده وقفه آماری در حواصل سال‌های ۱۳۸۴ لغایت ۱۳۹۲ بسیاری از داده‌ها عملاً مفقود (Miss) شده که این موضوع سبب می‌شود تخمین با رعایت چارچوب‌های آماری عملاً غیرعلمی انجام شود.

جدول ۱. سیمای اجمالی وضعیت محیط زیست کشور براساس شاخص‌ها

گروه	عنوان شاخص	واحد	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳
آب و هوا	میزان انتشار دی‌اکسید کربن به ازای هر نفر	KG/CPITA	۷۳۱۲	۷۱۲۳	۷۲۷۹	۷۳۲۳	۷۲۶۰	۷۲۶۰
	میزان انتشار دی‌اکسید کربن به ازای تولید برق	GCO2/KWH	۶۹۲	۶۷۸	۷۱۶	۷۱۹	۷۰۱	۷۰۱
	میزان انتشار دی‌اکسید کربن در صنعت	TON	۸۴۸۶۲۰۹۰	۸۸۵۵۴۲۷۲	۹۱۵۳۶۱۷۵	۹۴۵۹۸۷۸۵	۸۹۸۸۷۸۳۱	۸۹۸۸۷۸۳۱
	میزان انتشار دی‌اکسید گوگرد	TON	۸۱۲۹۷۲	۷۶۸۰۲۰	۷۷۸۴۴۹	۸۵۵۱۵۳	۸۰۳۶۴۸	۸۰۳۶۴۸
	میزان انتشار اکسیدهای نیتروژن	TON	۲۵۸۰۰۱۷	۲۵۹۱۷۸۳	۲۶۲۴۳۴۵	۲۶۴۲۹۹۸	۲۶۰۹۷۸۶	۲۶۰۹۷۸۶
آب	دسترسی به آب سالم شهری	درصد	۹۸/۸۵	۹۹/۰۵	۹۹/۰۱	۹۹/۳	۹۹/۰۹	۹۹/۱
	دسترسی به آب سالم روستایی	درصد	۷۴/۵	۷۵	۷۶/۴	۷۸	۷۴/۰۹	۷۴
	دسترسی به تسهیلات فاضلاب	درصد	۳۴	۳۵	۳۷/۳	۳۸/۸	۴۰/۴۸	۴۰/۹
	تنش آبی (نسبت مصرف منابع آب تجدیدشونده)	درصد	۷۹/۴	۷۹/۴	۸۳/۳	۸۳/۳	۸۳/۳	۸۳/۳
زمین	زمین‌های تحت تأثیر از بیابان‌زایی	درصد	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
	مساحت جنگل‌ها به مساحت کل کشور	درصد	۸/۸	۸/۸	۸/۸	۸/۸	۸/۸	۸/۸
	نرخ موجودی سرپا ^(۱)	مترمکعب در هکتار	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰
تنوع زیستی	مناطق تحت حفاظت محیط زیست کشور	درصد	۹/۲	۹/۲	۹/۲	۹/۲	۹/۲	۹/۲
	مناطق دریایی حفاظت شده	درصد	۱/۲	۱/۲	۱/۲	۱/۲	۱/۲	۱/۲
	گونه‌های در معرض انقراض	درصد	۳/۳۴	۳/۳۴	۳/۳	۲/۷۲	۲/۷۱	۲/۷۱
	نسبت صید به آبی‌پروری	درصد	۱/۳۹	۱/۴۸	۱/۵۸	۱/۶۴	۱/۸۹	۱/۵۹
الگوی تولید و مصرف	شدت مصرف انرژی	تن معادل نفت خام / میلیون ریال	۰/۰۷۳	۰/۰۶۸	۰/۰۶۷	۰/۰۷۲	۰/۰۷	۰/۰۷
	میزان سرانه تولید پسماند روزانه (شهرهای بزرگ)	KG/CAPITA	۰/۶۹	۰/۷۱	۰/۶۵	۰/۶۶	۰/۷	۰/۶۸۲
	بازیافت زباله‌های شهری	درصد	۱۳	۱۷	۱۹	۲۰	۲۰	۱۷/۸

مأخذ: سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۹۵.

۱. مقدار حجمی است که مترمکعب چوب را در تمام درختان با قطر X سانتیمتر در ارتفاع میانه درخت اندازه‌گیری می‌کند. بنابراین نرخ سرپا به‌عنوان حجم چوبی منابع جنگلی تعریف می‌شود که افزایش این شاخص کیفیت بالاتر جنگل و کاهش این شاخص تنزل وضعیت جنگل را مشخص می‌کند.

وضعیت محیط زیست در ابتدای دولت یازدهم

تحلیل وضعیت محیط زیست در ابتدای دولت یازدهم مؤید این نکته مهم است که در تمامی ابعاد حفاظت، پایش، احیا و نظارت بر بهره‌برداری، سازمان محیط زیست دچار رکود اساسی شده و فاقد جایگاه در سیستم برنامه‌ریزی، سیاستگذاری و نظارت عالی کشور است به طوری که انحلال شورای عالی محیط زیست، افت چشمگیر رتبه ایران بر پایه شاخص‌های جهانی محیط زیست و بروز مشکلات نوین نظیر خشک شدن تالاب‌ها، ایجاد پدیده گردوغبار (که علل ریشه‌ای آن را در داخل کشور می‌توان به احداث سد بدون انجام مطالعات و اخذ مجوزهای ارزیابی محیط زیست نسبت داد) در این دوره اتفاق است.

ضمن آنکه عدم انجام طرح آمایش سرزمین در سطوح ملی، استانی و منطقه‌ای و به تبع آن عدم انجام مطالعات ارزیابی توان اکولوژیک در سطوح مختلف کشوری، موجب تعریف کاربری‌های مختلف و نامتناسب شده است.

لذا وضعیت محیط زیست کشور در ابتدای دولت یازدهم به شرح ذیل است.

الف) مدیریت پروژه‌ها، قراردادهای و واگذاری‌ها

- عدم توجه به محیط زیست خصوصاً در حوزه اعتبارات موجب شده است تا طی سال‌های اخیر شاهد کاهش اعتبارات هزینه‌ای و تملک دارایی سرمایه‌ای (مصوب و تخصیص) باشیم که این مهم علاوه بر ایجاد مشکلاتی در روند اجرای برنامه‌ها و وظایف سازمانی، موجب تعطیلی کامل فعالیت‌هایی نظیر ارزشگذاری اقتصادی منابع محیط زیستی در سنوات برنامه پنجم توسعه گردیده است.
- موضوع واگذاری مناطق حفاظت شده مانند میانکاله و آشوراده نیز در کارگروه کارآفرینی و واگذاری خدمات زیست‌محیطی توسط مدیران وقت سازمان مطرح و کمیته مذکور مقرر نموده است واگذاری در قالب حق بهره‌برداری در قبال سرمایه‌گذاری و براساس طرح تفصیلی فنی و اقتصادی که به تأیید کمیته فنی محیط زیست طبیعی می‌رسد انجام گیرد که بر این اساس با عنایت به اینکه اراضی مذکور جزء اراضی ملی در اختیار دولت بوده و با تصویب شورای عالی حفاظت محیط زیست به‌عنوان پناهگاه حیات وحش شناخته شده (تبصره «۴» ماده (۳۱) قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع) و در اختیار سازمان قرار گرفته است و هرگونه بهره‌برداری از آن وفق ماده (۳) قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست منوط به کسب نظر از شورای عالی محیط زیست و کسب مجوز لازم از سازمان جنگل‌ها و مراتع بوده که در این مورد و سایر موارد نظیر مورد فوق هیچ‌گونه مجوزی مشاهده نمی‌شود، ضمن آنکه در ادامه این روند مخرب، تفاهم‌نامه‌ای در خارج از کارگروه به‌منظور واگذاری فعالیت‌های طبیعت‌گردی و گردشگری آشوراده جهت حفاظت از اکوسیستم‌های طبیعی و تنوع زیستی منطقه به امضای رئیس وقت سازمان، استاندار گلستان و رئیس سازمان جنگل‌ها و مراتع تنظیم گردید و پس از تأیید و امضای ریاست سازمان و استاندار گلستان

به علت اتمام دولت دهم به مرحله اجرا نرسیده است.^۱

ب) وضعیت در بخش خاک

- افزایش فرسایش خاک‌های کشور سالیانه حدود ۱۶/۷ تن در هکتار است که با شاخص جهانی ۵ تا ۶ تن در هکتار، فاصله بسیاری دارد. این حجم از فرسایش خاک، ضمن ایجاد بن‌بست توسعه بخش کشاورزی، به رسوبگذاری در حدود ۲۴۰ میلیون مترمکعب در حوزه سدهای کشور (معادل سالیانه پنج سد با ذخیره ۵۰ میلیون مترمکعب) منجر می‌شود.^۲
- افزایش مصرف کود و سم به نحوی که مصرف سالیانه ۱/۲ میلیون تن کود شیمیایی در فعالیت‌های کشاورزی، ایمنی زیستی محصولات کشاورزی را با خطر مواجه ساخته است.^۳
- عدم مدیریت صحیح ۱۶ میلیون تن زباله و پسماند عادی در کشور.
- گسترش آلودگی خاک مناطق جنگی (در غرب و جنوب غربی کشور در بیش از ۳ میلیون هکتار).
- وجود کانون‌های خطر آلودگی در خاک (در بیش از ۱۵۰ نقطه کشور).
- فرسایش گسترده خاک در بخش کشاورزی (کاشت، داشت و برداشت نادرست، کشاورزی در اراضی شیب‌دار، آبیاری نامناسب و ...).

ج) وضعیت در بخش هوا^۴

- مصرف سوخت عمدتاً غیراستاندارد در کشور، روزانه بالغ بر ۸۵۰ میلیون لیتر سوخت است که چهار برابر میانگین مصرف سرانه در دنیا است و تولید کربن ناشی از تولید و مصرف سوخت‌های فسیلی سالیانه حدود ۷۰۰ میلیون تن می‌باشد.
- از سال ۱۳۸۳ پدیده گردوغبار، کشور را تحت تأثیر قرار داده است و در حال حاضر ۲۳ استان کشور با این پدیده درگیرند و در بعضی از سال‌ها تا ۱۲۰ رخداده گردوغبار در کشور ثبت شده است.
- خسارت اقتصادی آلودگی هوا سالیانه حدود ۸ میلیارد دلار (بانک جهانی، ۲۰۱۰)
- مرگ‌ومیر سالیانه ۲۷۰۰ نفر فقط به دلیل ذرات معلق کمتر از ۲/۵ میکرون در تهران (وزارت بهداشت و درمان)

- وجود آزیست تا ۵۰ برابر شهرهای پاک

- وجود بنزن تا ۱۰ برابر استاندارد

۱. گزارشات سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۹۶.

۲. همان.

۳. همان.

۴. همان.

- بالا بودن میانگین غلظت سالیانه آلاینده‌ها در تهران
- به‌روز نبودن تکنولوژی تولید خودرو، عدم عرضه سوخت مناسب، ساخت‌وسازهای نامناسب، انبوه خودروهای فرسوده و غیراستاندارد، نامناسب بودن سیستم گرمایش و سرمایش ساختمان‌ها و..... از عوامل آلوده‌کننده هوا هستند.

د) وضعیت در بخش تنوع زیستی

- بهره‌برداری صنعتی از جنگل‌ها در دهه ۷۰ به میزان بیش از دو میلیون مترمکعب در سال و در حال حاضر حدود یک میلیون مترمکعب با مجوز سازمان جنگل‌ها انجام می‌گیرد. بهره‌برداری سنتی توسط جنگل‌نشینان، روستائیان، دامداران و قاچاقچیان چوب نیز باید به این آمار اضافه شود.^۱
- هم‌اکنون حدود ۱۲۰ میلیون واحد دامی در مرتع چرا می‌کند که برای رعایت ظرفیت تحمل مراتع باید به حدود ۴۰ میلیون واحد کاهش یابد. (برای تولید یک کیلوگرم گوشت قرمز، ۱۵ هزار لیتر آب مصرف می‌شود. به همین علت دامداری سنتی برای کشورهای که در منطقه گرم و خشک قرار دارند، توجیهی نخواهد داشت)^۲:

- از ۳۲ میلیون هکتار عرصه‌های بیابانی کشور، حدود ۷/۸ میلیون هکتار آن، بحرانی است.^۳
- از دلایل اصلی بروز چنین معضلاتی این است که طی چند دهه گذشته، در مسیر توسعه کشور همواره تصمیم‌گیری در مورد اجرا یا عدم اجرای پروژه‌های اقتصادی و صنعتی براساس انتخاب یکی از دو گزینه «رشد و توسعه اقتصادی» و «حفاظت و مراقبت از منابع طبیعی» انجام گرفته است. با این حال، به دلیل این‌که آثار مخرب محیط زیستی در کوتاه‌مدت کمتر ملموس است و پیامدهای آن نیز با گذشت زمان هویدا می‌شود، معمولاً در تصمیم‌گیری‌های کلان، حفاظت از محیط زیست به نفع طرح‌های اقتصادی زودبازده و نه لزوماً پایدار، قربانی می‌شود.

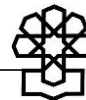
بدیهی است در چنین شرایطی که راهبردهای «حفاظت صرف محیط زیست به قیمت توقف رشد و توسعه اقتصادی» و «رشد صرف و مستمر اقتصادی به قیمت تخریب و تهی‌سازی سرمایه طبیعی»، راهبردهای ناکارآمدی محسوب می‌شوند، انتخاب یکی و چشم‌پوشی از دیگری، درنهایت، به بن‌بست و بحران در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی ختم خواهد شد.

در این راستا، سیاست کلان و یکپارچه حفاظت محیط زیست کشور باید از طریق تعیین سطح بهینه کیفیت محیط زیست، یعنی سطحی از کیفیت که برای دو بخش محیط زیست و توسعه اقتصادی پذیرفتنی (نه لزوماً ایده‌آل) باشد، صورت پذیرد؛ به نحوی که هم به تعدیل رفتار مخرب بخش اقتصادی

۱. همان.

۲. همان.

۳. همان.

نسبت به تهی‌سازی منابع به ظاهر رایگان محیطی منجر شود و هم بهره‌برداری از منابع زمینی را به‌گونه‌ای امکان‌پذیر نماید که در حد توان خوداحیایی طبیعت و پایین‌تر از حد مجاز آستانه‌های تحمیلی زمین باشد.

ه) ناپایداری محیطی در کشور

ناپایداری محیطی در کشور را با توجه به مفاد برخی آمارهای ملی و بین‌المللی محیط زیست به شرح ذیل، می‌توان مشاهده کرد:

- کشور ایران در سال ۲۰۱۲ «سرانه ظرفیت زیستی»، ۰/۸۴ با رتبه ۱۰۸ و سرانه «مقدار مصرف»، ۲/۶۶ هکتار با رتبه ۶۶ در جهان را دارا بوده است. بنابراین، مقدار مصرف هر ایرانی بیش از سه برابر ظرفیت زیستی موجود است که از ناپایداری سبک زندگی و شیوه مصرف منابع زیست‌بوم‌ها حکایت دارد.^۱
- در میان ۱۷۸ کشور مورد مطالعه در سال ۲۰۱۴، رتبه عملکرد محیط زیستی ایران در زمینه منابع آب ۱۱۷، رتبه حفظ تنوع زیستی ۱۲۸، رتبه سلامت ۱۰۴، رتبه تغییر اقلیم و انرژی ۱۰۰ و رتبه آن در زمینه حفاظت از جنگل ۱۶ است.
- براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۵، حدود ۹ درصد از درآمد ناخالص ملی ایران (رقمی حدود ۸۰ هزار میلیارد ریال) بر اثر خسارت‌های محیط زیستی از دست رفته و در حال حاضر این عدد بسیار بالاتر است.^۲

عملکرد دولت یازدهم در راستای اسناد بالادستی

اهم اقدامات دولت یازدهم عبارتند از:

- تهیه سند ملی مسائل محیط زیست

- تشکیل و راه‌اندازی صندوق ملی محیط زیست با اصلاح اساسنامه صندوق ملی محیط زیست و تصویب و ابلاغ آن توسط هیئت محترم وزیران و برگزاری جلسات مجمع عمومی و تعیین مدیر عامل و راه‌اندازی آن.
- تأمین سرمایه اولیه راه‌اندازی صندوق ملی محیط زیست و تغییر اساسنامه با توجه به ماهیت صندوق به‌عنوان مؤسسه عمومی غیردولتی در قانون بودجه سنواتی.
- انعقاد تفاهم‌نامه میان صندوق ملی محیط زیست با برخی از بانک‌های اتریشی برای تأمین اعتبار پروژه‌های مشترک.

۱. همان.

۲. همان.

- تهیه پیوست محیط زیستی برای برنامه‌های سازندگی

- بررسی ۱۱۱ گزارش طرح توسعه کشور در کمیته‌های ارزیابی محیط زیست و تأیید ۱۴ طرح و موافقت مشروط با ۲۱ مورد، مخالفت با ۳۵ طرح و دستور توقف کامل ۱ طرح و طرح مجدد ۳۷ طرح با لحاظ اصلاحات در شورا.

- فرسایش خاک

- تدوین، تصویب و ابلاغ استانداردهای کیفیت خاک‌های ایران.
- ایجاد سامانه پایش منابع خاک کشور و راه‌اندازی آزمایشگاه تخصصی در ۷ استان کشور.
- نمونه‌برداری و آنالیز خاک استان‌های فارس، گیلان، هرمزگان، البرز، قزوین، کرمان، آذربایجان شرقی، زنجان و اصفهان.

- تخریب جنگل‌ها و مراتع

- تدوین طرح‌های توجیهی تفصیلی ده منطقه تحت حفاظت سازمان در شورای حفاظت و بازنگری سیاست‌های مناطق حفاظت شده.
- خودداری از صدور مجوز زیست‌محیطی جهت پروانه‌های جدید اکتشاف و بهره‌برداری معادن در مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان و پایش معادن در حال فعالیت مطابق با معیارهای زیست‌محیطی.

- آلودگی هوا در شهرهای بزرگ کشور

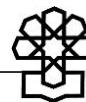
- بهبود وضعیت هوای کشور به طوری که تعداد روزهای پاک و سالم در کلانشهر تهران طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۵ از ۳ به ۱۷ روز و از ۲۰۲ به ۲۶۰ روز افزایش یافته است.

جدول ۲. نگاهی به وضعیت هوای تهران در پنج سال گذشته مقایسه دولت دهم و یازدهم

سال	روزهای پاک	روزهای سالم	روزهای ناسالم	بسیار ناسالم
۱۳۹۰	۳	۱۴۴	۲۱۵	۳
۱۳۹۱	۳	۲۱۶	۱۴۶	۱
۱۳۹۲	۳	۲۰۲	۱۴۸	۱۲
۱۳۹۳	۱۶	۲۲۳	۱۱۶	-
۱۳۹۴	۱۹	۲۲۵	۱۰۸	۱
۱۳۹۵	۱۷	۲۶۰	۸۰	۹

مأخذ: همان، ۱۳۹۶.

- طبق اعلام وزارت نفت با بهره‌برداری از پروژه‌های بهینه‌سازی کیفیت سوخت تولیدی در پالایشگاه‌های شازند، اصفهان، تهران، تبریز و آبادان که منجر به تولید ۴۸ میلیون لیتر در روز بنزین و گازوئیل شده است از انتشار روزانه ۱۵۰۰ تن گوگرد جلوگیری به عمل آمده است. از مجموع ۷۱ میلیون لیتر در روز

متوسط مصرف بنزین در کشور، ۲۴ میلیون لیتر در روز بنزین یورو ۴ در هفت کلانشهر تهران (۱۰۰ درصد جایگاه‌ها)، اصفهان (۱۰۰ درصد جایگاه‌ها)، اراک (۱۰۰ درصد جایگاه‌ها)، کرج (۱۰۰ درصد جایگاه‌ها)، تبریز (۸۰ درصد جایگاه‌ها)، مشهد (۵۰ درصد جایگاه‌ها) اهواز (۴۵ درصد جایگاه‌ها) توزیع شده است و در کلانشهرهای تبریز و شیراز، گازوئیل کم‌گوگرد توزیع می‌شود.

- پدیده گردوغبار و ریزگردها

• تهیه سند ملی مطالعات جامع عرصه‌های تولید گردوغبار در کشور به منظور اولویت‌بندی مناطق منشأ تولید گردوغبار برای ۲۸ استان کشور.

- کمبود آب

• اجرای برنامه مدیریت زیست‌بومی تالاب پریشان، گندمان و کمیجان با هماهنگی مقامات محلی و سازمان‌های مردم‌نهاد شهرستان کازرون.

• اجرای فاز دوم مدیریت اکولوژیک تالاب انزلی با همکاری آژانس همکاری‌های بین‌المللی ژاپن (جایکا) و تدوین طرح جامع مدیریت زیست‌بومی تالاب.

- زمین‌خواری

• رفع تصرفات از اراضی تحت مدیریت به میزان ۸۶۳ هکتار شامل ۷۷۰ هکتار مناطق حفاظت شده ۱۲/۵۰ هکتار پارک ملی، ۷۷ هکتار پناهگاه حیات وحش و ۴/۴ هکتار اثر طبیعی ملی در استان‌های مختلف کشور نظیر تهران، مازندران، هرمزگان و فارس از اسفندماه ۱۳۹۳ لغایت اسفندماه ۱۳۹۴.

• لغو مصوبه فروش پارک طبیعت پردیسان و اخذ سند مالکیت اراضی آن به‌عنوان اراضی ملی.

- تقویت ساختار بخشی و فرابخشی محیط زیست

• تشکیل شعب تخصصی قضایی محیط زیست.

• ایجاد زمینه قانونی جذب فارغ‌التحصیلان محیط زیست توسط واحدهای صنعتی از طریق تصویب تبصره «۱» بند «۱۶» لایحه هوای پاک.

• تبدیل وضعیت حدود ۶۰۰ نفر از کارکنان و محیط‌بانان به پیمانی، رسمی آزمایشی و رسمی.

• کسب سقف ۳۰۰۰ امتیاز مشاغل سخت از هیئت وزیران برای محیط‌بانان.

• لغو حکم اعدام با کسب رضایت از اولیای دم برای ۷ محیط‌بان محکوم به اعدام.

- بودجه و اعتبارات

• افزایش ۲۰ تا ۲۵ درصدی حقوق محیط‌بانان.

• پرداخت معوقات چندساله حق‌الکشف محیط‌بانان.

- پرداخت ۴۰ مورد بدهی مربوط به محکومیت دیه‌ای محیط‌بانان.

- تقویت و توسعه مشارکت‌های مردمی

- برقراری هماهنگی و ایجاد زمینه برای تشکیل شبکه سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه محیط زیست.
- افزایش سازمان‌های مردم‌نهاد محیط زیستی از ۴۱۳ سازمان در سال ۱۳۹۲ به ۸۱۲ سازمان در سال ۱۳۹۵.
- حمایت از پویش مردمی سه‌شنبه‌های بدون خودرو که تاکنون بیش از هفتاد و چهار هفته سه‌شنبه‌های بدون خودرو به این پویش پیوسته و اکنون بیش از ۱۸۲ شهر عضو آن هستند. در این راستا همچنین حدود ۷۶۵ کیلومتر مسیر ایمن دوچرخه‌سواری در ۱۴ شهر ایجاد شده و مقرر است بیش از ۴۰۰ کیلومتر دیگر نیز به آن اضافه شود که بهترین عملکرد را در این باره شهر اصفهان با ۱۵۰ کیلومتر مسیر داشته است.
- تشکیل شبکه سمن‌های محیط زیستی ۳۱ استان با عنایت به راهبردهای برنامه در حوزه پایدارسازی محیط زیست و حفظ آن مبنی بر تقویت و حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد محیط زیستی و در راستای حمایت و کمک به فعالیت سمن‌ها با هدف کمک به برون‌سپاری وظایف دولت در یک حکمرانی مطلوب که در نهایت مقرر است به‌زودی در قالب یک شبکه ملی محیط زیستی فعالیت داشته باشد.

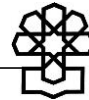
جدول ۳. تعداد سمن‌های محیط زیستی از سال ۱۳۹۱ تا پایان سال ۱۳۹۵

سال	تعداد سمن‌های محیط زیستی
۱۳۹۱	۴۳۲
۱۳۹۲	۴۴۳
۱۳۹۳	۵۴۰
۱۳۹۴	۷۶۰
۱۳۹۵	۸۸۰

مأخذ: همان.

- حفاظت از تالاب‌ها و زیست‌بوم‌های آبی کشور

- ۷۵ درصد از تالاب‌های کشور به‌دلیل مدیریت ناکارآمد منابع آب از جمله سدسازی در بالادست، مدیریت ناکارآمد مصرف آب از جمله توسعه بی‌رویه و مصرف غیربهبینه کشاورزی و تغییر اقلیم و خشکسالی، در معرض خطر قرار دارند. با وجود این امر این سازمان با تهیه نقشه پراکنش تالاب‌های کشور و سپس معرفی ۳۵ تالاب با مساحت کل ۱۴۸۱۱۴۷ هکتار به کنوانسیون رامسر، سعی در حفظ و احیای تالاب‌ها با کمک‌های ملی و بین‌المللی دارد. در ادامه فعالیت‌های انجام شده برای چند تالاب مهم و مؤثر و نیز دریاچه ارومیه به تفکیک بیان شده است.
- تهیه، تصویب و ارائه لایحه حفاظت از تالاب‌ها به مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۹۴ و تصویب آن در مجلس شورای اسلامی به‌عنوان اولین قانون حفاظتی تالاب‌ها.

دریاچه ارومیه

- مشارکت در فرآیند تهیه برنامه احیای دریاچه ارومیه با شرکت در جلسات کارگروه نجات دریاچه ارومیه جهت ارائه دستاوردهای طرح و بررسی پروژه‌های اولویت‌دار.
- همکاری با آژانس همکاری‌های بین‌المللی ژاپن در طرح کشاورزی پایدار حوضه آبخیز ارومیه.
- کاهش روند نزولی سطح آب دریاچه ارومیه.

تالاب هورالعظیم

- میزان ورود آب به تالاب هورالعظیم در سال آبی ۱۳۹۳-۱۳۹۴ معادل ۱۰۰۸ میلیون مترمکعب بوده است.
- میزان ورود آب به تالاب هورالعظیم در سال آبی ۱۳۹۴-۱۳۹۵ معادل ۱۸۲۵ میلیون مترمکعب بوده است.

تالاب هامون

- تصویب تالاب هامون به‌عنوان ذخیره‌گاه زیست کره در یونسکو.
- تشکیل کارگروه ویژه هامون با دولت افغانستان و تخریب و بازگشایی حدود یک کیلومتر از دایک مرزی در قسمت هامون پوزک (شرق تالاب) برای تأمین حقایق مرتبط و احیای دریاچه هامون در حالی که در بیش از ۱۰ سال گذشته فقط حدود ۸۰ متر از دایک مرزی باز بوده است.
- تشکیل کارگروه‌های منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی برای رسیدگی به وضعیت تالاب هامون.
- برگزاری نشست بین‌المللی با حضور سفرای سازمان ملل، آلمان، افغانستان، مردم، سمن‌های محیط زیستی و خبرنگاران.

تالاب گاوخونی

- احیای تالاب بین‌المللی گاوخونی پس از گذشت ۱۰ سال و آبیگری ۱۵۰۰ هکتار از این تالاب که موجب بازگشت فلامینگوها به آن شد.

عملکرد دولت یازدهم در بحث اقتصاد مقاومتی

رشد توأمان جمعیت و اقتصاد جهانی موجب استفاده حداکثری از منابع، فراتر از ظرفیت تجدیدپذیری آنها گردید، به‌گونه‌ای که نگرانی از تخریب منابع و تداوم توسعه تک بعدی اقتصادی در درازمدت موجب شد تا مفهوم پایداری در اوایل دهه ۷۰ در کنار واژه توسعه قرار گرفته و توسعه پایدار ظهور پیدا کند. مفهوم پایداری و رویکرد های مرتبط، به سرعت در اقتصاد موجب ایجاد شاخه‌های اقتصاد منابع طبیعی و محیط‌زیست و اخیراً اقتصاد سبز گردید، و در بسیاری از کشورها، راهنمای تدوین راهبردهای توسعه و برنامه‌ریزی‌های کلان و منطقه‌ای قرار گرفت.

نظام اقتصاد فعلی، طی چند دهه، بیشتر منابع تجدیدناپذیر (مانند نفت و معادن) را از دل زمین استخراج نموده و بیشتر منابع تجدیدپذیر (مانند جنگل‌ها، مراتع، رودخانه‌ها و...) را تخریب و آلوده نموده است. اینک پس از طی تنها مدت چند دهه، استخراج منابع از محدوده توان خود ترمیمی طبیعت گذر نموده و تخلیه آلودگی‌ها از آستانه‌های تحملی زمین فراتر رفته و در نتیجه توسعه اقتصادی به واسطه کمیابی منابع اولیه و نهاده‌های تولید با بن بست تدریجی مواجه شده است و در عین حال با رکود مالی حاکم بر بازارهای اقتصادی، رفاه جامعه نیز کاهش یافته است.

از همین روست که تفکر جدیدی با عنوان «اقتصاد سبز» مطرح شده است. اهمیت این ایده تا آنجاست که اجلاس Rio+20 (کنفرانس سازمان ملل متحد درباره توسعه پایدار) که با حضور سران کشورهای جهان در سال گذشته میلادی (۲۰ ژوئن ۲۰۱۲) در برزیل برگزار شد، اقتصاد سبز و فقرزدایی را به عنوان محور اصلی مذاکرات بین‌المللی قرارداد.

اقتصاد سبز اقتصادی است که در آن رشد درآمد و اشتغال از طریق سرمایه‌گذاری‌های عمومی و خصوصی برای کاهش آلودگی، افزایش و بهبود کارایی انرژی و منابع و پیشگیری از اتلاف تنوع‌زیستی و خدمات زیست بومی حاصل شود.

براساس این تفکر، منابع طبیعی و زیست‌بوم‌ها از جمله جنگل‌ها، مراتع، رودخانه‌ها، دریاها، گونه‌های گیاهی و جانوری و زمین‌های زراعی حاصلخیز، به‌عنوان سرمایه طبیعی محسوب می‌شوند که می‌باید ارزش اقتصادی واقعی آنها در محاسبات اقتصاد ملی وارد گردد و بر مبنای استفاده و مدیریت اصولی آنها، موجب افزایش رشد اقتصادی، ایجاد اشتغال و رفاه اجتماعی گردد. بنابراین باید به تدریج سرمایه‌گذاری بیشتری در بخش‌های سبز و از جمله بخش‌های انرژی‌های نو، گردشگری طبیعی، کشاورزی پایدار و ارگانیک، صنایع بازیافت، ساختمان سبز و ... صورت پذیرد و تمرکز سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی به تدریج از بخش‌های صنعتی هزینه‌آور و مخرب به سمت بخش‌های سبز سازگار با محیط زیست که در عین حال می‌توانند منجر به تولید بیشتر اقتصادی شوند، تغییر جهت یابد. بدیهی است که پیاده‌سازی چنین مدل توسعه اقتصادی، در نواحی که دارای سهم بیشتری از سرمایه طبیعی هستند می‌تواند آسان‌تر و با ریسک کمتری مواجه باشد.

از سوی دیگر، طی سالیان اخیر در کشور ما، همزمان با رکود اقتصاد جهانی و کاهش رشد اقتصاد داخلی، افزایش تحریم‌های همه‌جانبه و تخریب فزاینده منابع محیطی که موجب کاهش ظرفیت‌های تولیدی در بسیاری از عرصه‌های اقتصادی گردید، سبب شد تا اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یک نسخه همه‌جانبه معرفی گردیده و چارچوب‌های آن در قالب سیاست‌های مدون به دستگاه‌های نظارتی و اجرایی کشور ابلاغ شود. واکاوی در تعاریف ارائه شده از اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های ابلاغ شده در راستای حصول به آن، کاملاً در چارچوب مفهوم پایداری و نیل به تعادل بین نسلی، در کنار افزایش رفاه قابل

تبیین و تفسیر است.

اقتصاد مقاومتی به همراه مفهوم اقتصاد سبز به دنبال موازنه و تعادل بین فعالیت‌های اقتصادی توسعه و آثار زیست‌محیطی ناشی از فعالیت‌های مذکور بوده و در ارتباط با مفهوم اقتصاد رفاه، به دنبال افزایش رفاه عمومی از طریق افزایش بهره‌وری و استفاده بهینه از منابع است. اجرای درست این سیاست نیازمند شناخت ارزش اقتصادی واقعی دارایی‌های طبیعی کشور، توان‌سنجی طبیعی سرزمین برای اختصاص اراضی به کاربری‌های مناسب در چارچوب اصول صحیح آمایش و کاربری‌های تحلیل هزینه - فایده، اصلاح الگوهای مصرف (مواد و انرژی) و مدیریت بهینه منابع آب، به‌منظور ایجاد هماهنگی بین بخش‌های اقتصادی اجتماعی و محیط زیستی در هنگام اتخاذ تصمیم‌های سرنوشت‌ساز توسعه‌ای برای کشور است. این سیاست از قانون برنامه چهارم توسعه تا قانون برنامه پنجم توسعه مورد تأکید بوده و تاکنون محقق نشده است.

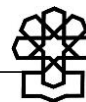
ارزیابی تنگناها و چالش‌ها

تحولات اقتصادی و اجتماعی سال‌های اخیر در کشور آثار عمیق و گسترده‌ای را برجای گذاشته و ناپایداری‌های متعددی نظیر انواع آلودگی‌های زیست‌محیطی، فرسایش خاک، تخریب جنگل‌ها و مراتع را موجب شده است. هر چند گذر از جامعه سنتی و نیمه‌صنعتی مبتنی بر صادرات مواد خام به جامعه صنعتی، هزینه‌هایی را بر محیط زیست تحمیل کرده و باعث بروز ناپایداری‌هایی در آن شده، اما در این فرآیند گذار باید تلاش کرد تا حد امکان هزینه‌های تخریب محیطی کاهش یافته و نقاط ضعف به نقاط قوت و تهدیدها به فرصت‌ها تبدیل شود.

جدول ۴. ارزیابی تنگناها و چالش‌های فعلی (نقاط قوت، نقاط ضعف، تهدیدها و فرصت‌ها)

نقاط قوت	نقاط ضعف
<ul style="list-style-type: none"> تنوع اقلیمی، تنوع سامانه‌های زیستی و غنای گونه‌های گیاهی و جانوری توانمندسازی نسبی دستگاه‌های متولی حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در چند سال اخیر ارتقای آگاهی نسبی مردم و مسئولین از اهمیت حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست افزایش قابل ملاحظه تشکل‌های مردم‌نهاد محیط زیست و منابع طبیعی افزایش قابل ملاحظه فارغ‌التحصیلان رشته‌های محیط زیست و منابع طبیعی قابلیت بالقوه کشور برای توسعه صنایع زیست‌محیطی (صنایع بازیافت) با توجه به وجود طیف گسترده‌ای از صنایع 	<ul style="list-style-type: none"> فقر حاکم بر جوامع روستایی و معیشتی بودن اقتصاد خانوارها عدم توجه کافی به جایگاه منابع طبیعی در برنامه‌های کلان کشور واگذاری غیراصولی طرح‌های منابع طبیعی بدون توجه به مطالعات جامع سهولت بهره‌برداری غیرمجاز از منابع پایه به دلیل گستردگی و پراکنش جوامع روستایی عدم وجود زیرساخت‌های مناسب برای ارائه خدمات خصوصاً سوخت به جوامع روستایی نارسایی برخی از قوانین و مقررات مرتبط با محیط زیست و منابع طبیعی و عدم برخورد متناسب با متخلفین

<ul style="list-style-type: none"> • ضعف سیستم‌های ارزشیابی، نظارت و کنترل بر بهره‌برداری از منابع طبیعی و زیست‌محیطی • کمبود اطلاعات و شناخت از زیست‌بوم‌های حیات‌بخش و فرآیندهای بوم‌شناختی حاکم بر آنها • بی‌توجهی به کارکردهای بوم‌شناختی سامانه‌های زیستی در برخی از برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه بخش‌ها • نارسایی نقشه‌ها، آمار و اطلاعات بهنگام • کم‌توجهی به شایسته‌سالاری و تخصص در احراز پست‌های کلیدی و فنی در دستگاه‌های متولی محیط زیست و منابع طبیعی • رشد افزایش بی‌رویه جمعیت و شهرنشینی و توسعه کاربری‌های ناسازگار با محیط‌های طبیعی • کمبود سوخت و علوفه جوامع روستایی • عدم هماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی و تفکرات بخشی حاکم بر آنها • عدم ساختار و تشکیلات مناسب محیط زیست و منابع طبیعی در ایران • فقدان مدیریت یکپارچه بر عرصه‌های طبیعی کشور • تأکید بر جنبه‌های بهره‌برداری و کم‌توجهی به جنبه‌های حفاظتی محیط زیست و منابع طبیعی • نارسایی در بهره‌گیری از مشارکت‌های مردمی علیرغم قابلیت‌های آنها • نارسایی ضوابط و استانداردها برای بهره‌برداری از منابع طبیعی و زیست‌محیطی • ضعف ارتباطات و تعاملات نظام‌مند بین بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف • کمبود نزولات جوی و آسیب‌پذیر بودن زیست‌بوم‌های کشور در برابر بلایای طبیعی نظیر خشکسالی • فقدان طرح آمایش مدون برای توزیع فعالیت‌ها در پهنه کشور • ضعف در به کارگیری رویکردهای اقتصاد محیط زیست برای حفاظت از محیط زیست و درونی کردن هزینه‌های جانبی • ضعف فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با محیط زیست • فرسوده بودن ناوگان حمل‌ونقل کشور • فرسوده بودن صنایع کشور و عدم استفاده بهینه از منابع و انرژی 	<p>شیمیایی در کشور</p> <ul style="list-style-type: none"> • تأکید بر حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در عالی‌ترین قوانین و مقررات کشور (اصول چهل‌وپنجم و پنجاهم قانون اساسی، سند چشم‌انداز) • افزایش نسبی حمایت از محیط زیست و منابع طبیعی در عالی‌ترین سطوح تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی • قابلیت و توانمندی کشور برای مشارکت فعال کشور در کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های بین‌المللی • افزایش نسبی دستگاه‌های دولتی به رعایت قوانین و مقررات مرتبط با محیط زیست • ایجاد تشکیلات و دفاتر حفاظت از محیط زیست در برخی از دستگاه‌های اجرایی • شرایط مساعد کشور برای تولید و عرضه انرژی‌های پاک (انرژی خورشیدی، باد، برقابی، زمین‌گرمایی و...)
تهدیدها	فرصت‌ها
<ul style="list-style-type: none"> • عدم نهادینه شدن حفاظت از محیط زیست در سطوح مردم • افت کمی و کیفی منابع آب کشور • افزایش آلودگی آب، هوا و خاک • رشد بی‌رویه جمعیت و شهرنشینی • مصرف بی‌رویه نهاده‌های کشاورزی خصوصاً کود و سم • عدم تعادل دام و ظرفیت تحمل مراتع کشور • مصرف بی‌رویه منابع سوخت‌های فسیلی و افزایش انتشار گازهای آلاینده و گازهای گلخانه‌ای در کشور 	<ul style="list-style-type: none"> • افزایش قابل ملاحظه تشکل‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی و تمایل آنان برای حفاظت از محیط زیست • ارتقای جایگاه حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در نظام برنامه‌ریزی کلان کشور • توجه نسبی به رویکردهای اقتصاد محیط زیست در برنامه‌های حفاظت از محیط زیست (به‌عنوان مثال ماده (۵۹) قانون برنامه چهارم توسعه) • ارتقای نسبی توجه به ملاحظات زیست‌محیطی در

<ul style="list-style-type: none"> • تغییر کاربری اراضی مستعد جنگلی و کشاورزی و تبدیل آنها به سایر کاربری‌ها • مهاجرت بی‌رویه به شهرها خصوصاً کلانشهرها و افزایش حاشیه‌نشینی در این مناطق • تشدید مصرف ذخایر سوخت‌های فسیلی به دلیل پرداخت بارانه‌های هنگفت • تخریب بخشی از زیستگاه‌های گونه‌های ارزشمند گیاهی و جانوری • افزایش فرسایش خاک به دلیل تخریب جنگل‌ها و مراتع • افزایش خشکسالی‌های ادواری و آسیب پذیر شدن محیط زیست کشور به این پدیده • افزایش قابل ملاحظه تولید ضایعات و پسماندهای شهری و صنعتی • آلودگی‌های شدید زیست‌محیطی مناطق ساحلی و دریایی و تشدید مشکلات فرامرزی • استفاده غیربهبینه از منابع محدود آب کشور • ورود گونه‌های غیربومی و مهاجم خصوصاً در مناطق دریایی 	<p>دستگاه‌های اثرگذار بر محیط زیست</p> <ul style="list-style-type: none"> • افزایش تعاملات دستگاه‌های متولی محیط زیست و منابع طبیعی با سازمان‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی • قابلیت‌های بالا برای بهره‌مندی و استفاده از توان مالی و فنی بین‌المللی • افزایش قابل ملاحظه تعداد رشته‌های محیط زیست و منابع طبیعی در نظام آموزش عالی • افزایش قابل ملاحظه فارغ‌التحصیلان محیط زیست و منابع طبیعی • حمایت عالی‌ترین سطوح سیاسی از حفاظت محیط زیست و منابع طبیعی • وجود ظرفیت‌های قانونی برای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در مراحل مکانیابی و امکان‌سنجی طرح و پروژه‌های توسعه‌ای (به‌عنوان مثال مواد (۳۲) و (۷۱) برنامه چهارم توسعه) • تغییر نگرش به حفاظت از محیط زیست از رویکردهای درمانی به پیشگیرانه در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه • وجود ظرفیت‌های مناسب برای توسعه صنایع بازیافت
---	--

تحلیل عملکرد برنامه‌های دولت یازدهم در بخش محیط زیست

تحقق یا عدم تحقق اهداف، سیاست‌ها و برنامه‌های هر حوزه را به‌طور عام و محیط زیست را به‌طور خاص در دولت یازدهم می‌توان از ابعاد مختلف مورد بررسی قرار داد. هر چند موضوع حفاظت از محیط زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی و محیط زیستی همواره به‌عنوان یکی از مهمترین دغدغه‌های برنامه‌ریزان و سیاستگذاران در دولت یازدهم بوده و بر این اساس نیز سیاست‌ها و برنامه‌های متعددی برای حفاظت از محیط زیست مورد تأکید قرار گرفت، لکن در بسیاری از موارد به دلایل مختلف ملاحظات زیست‌محیطی باز هم مورد توجه قرار نگرفت. پیامد مشخص این روند بروز طیف گسترده‌ای از ناهنجاری‌ها و معضلات زیست‌محیطی به‌صورت آلودگی هوا، فرسایش خاک و توسعه بیابانزایی، کاهش کمی و کیفی منابع آب و... بوده است که این پدیده‌ها موانع اساسی را فراروی برنامه‌ریزان و سیاستگذاران قرار داده که لازم است تدابیر مناسب برای این معضلات در برنامه‌های آینده توسعه کشور به‌طور عام و برنامه ششم توسعه به‌طور خاص اتخاذ شود.

یکی از دلایل اصلی عدم تحقق اهداف و سیاست‌ها در بخش محیط زیست، نبود آمارهای شفاف طی سال‌های اخیر است، به‌طوری‌که با وجود اتمام دولت یازدهم، هنوز آمار شاخص‌های محیط زیست طی سال‌های اخیر نهایی نشده است.

مسائل و مشکلات زیست‌محیطی که در حال حاضر جمهوری اسلامی با آنها مواجه است را از ابعاد مختلف می‌توان مورد تحلیل قرار داد. بررسی روند تحولات سیاست‌ها و برنامه‌های محیط زیست در

خلال چند سال اخیر، از ناکامی در سیاست‌ها و برنامه‌های محیط زیست در بسیاری از حوزه‌ها و موفقیت در تعداد معدودی از حوزه‌ها حکایت دارد. بر این اساس مسائل و مشکلات اساسی بخش عبارتند از:

• تفکرات بخشی حاکم بر نظام برنامه‌ریزی

یکسونگری و حاکم بودن برنامه‌ریزی‌ها و تفکرات بخشی طی چند دهه گذشته باعث عقیم ماندن بسیاری از سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه کشور به‌ویژه در زمینه حفاظت از محیط زیست شده است. زیرا در این ساختار هر بخشی در تلاش بوده است تا بدون توجه به ملاحظات سایر حوزه‌ها، به‌ویژه محدودیت‌های بوم‌شناختی کشور، اهداف خود را پیش ببرد. بخش‌های مختلف از جمله بخش‌های کشاورزی، صنعت، انرژی، نفت و... برای پیشبرد هرچه بیشتر اهداف خود، بدون توجه به هزینه‌ها و خسارت‌های احتمالی که ممکن است به سایر بخش‌ها، به‌ویژه محیط زیست وارد شود، تلاش کرده‌اند تا با نادیده گرفتن محدودیت‌ها و آثار پیامدهای ناشی از فعالیت‌های خود، اهداف حوزه خود را محقق سازند. به‌عنوان مثال در حال حاضر سدسازی‌های بی‌رویه به بهانه کنترل آب‌های سطحی شرایطی را به‌وجود آورده که به خشک شدن بسیاری از تالاب‌ها منتهی شده است. خودکفایی در محصولات کشاورزی و دامی، باعث فرسایش خاک و افت بسیاری از پهنه‌های طبیعی کشور شده است. توسعه بی‌رویه مسکن بدون توجه به توان سرزمین، باعث تغییر کاربری بسیاری از اراضی مرغوب کشاورزی به ساخت‌وساز شده است که عملاً اجرای بسیاری از برنامه‌ها و سیاست‌های محیط زیست را با چالش اساسی مواجه کرده است. این نگاه یکسویه باعث بالا رفتن هزینه‌های گذار کشور به‌سوی پایداری شده است.

• فشارهای سیاسی برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های فاقد توجیهات اقتصادی و فنی

یکی دیگر از مسائل و مشکلاتی که همیشه با اهداف و برنامه‌های محیط زیست کشور در تعارض بوده است، فشارهای سیاسی برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های فاقد توجیهات زیست‌محیطی - اقتصادی و فنی و آمایشی است. فقدان طرح مصوب آمایش به‌عنوان یک سند فرادست باعث شده تا در سال‌های اخیر طرح‌ها و پروژه‌های زیربنایی به اجرا درآیند که معضلات زیست‌محیطی متعددی را در برخی از موارد به همراه داشته و هزینه‌های گزافی را بر اقتصاد کشور تحمیل کنند.

• معضلات زیست‌محیطی فرامرزی

آلودگی‌های فرامرزی از جمله بحران ریزگردها و آلودگی سواحل و دریاها در چند سال اخیر، بحران‌های زیست‌محیطی متعددی را در کشور رقم زده است. بحران ریزگردها به‌ویژه در چند سال اخیر به‌عنوان یکی از مهمترین مشکلات زیست‌محیطی مطرح شده و هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی گزافی را بر کشور تحمیل کرده است. با توجه به اینکه بخش زیادی از این بحران نتیجه عملکرد کشورهای همسایه ایران است، تا زمانی که کشورهای منطقه در این باره در چارچوب تفاهمنامه‌های منطقه‌ای همکاری نکنند، امکان

حل و فصل این معضلات ناممکن خواهد بود. این مسئله با توجه به درگیری‌های منطقه‌ای به‌ویژه در کشور عراق، باعث تشدید بحران در ایران شده است. این امر در مورد آلودگی‌های نفتی و سایر آلودگی‌ها در خلیج فارس و دریای خزر نیز صادق است.

• ضعف سازوکارهای نظارتی و ناکارآمدی سازوکارهای موجود

حفاظت از محیط زیست جزو حقوق عامه مردم است و از این رو جزو وظایف حاکمیتی دولت قرار می‌گیرد و بنابراین مجلس باید بر اجرای این وظیفه مهم به‌طور جدی نظارت کند. در این راستا، یکی از مهمترین کاستی‌های کارکردی را می‌توان در فقدان یک رویه دقیق و منظم ارائه گزارش‌های مستند و کامل به مردم و مجلس توسط دستگاه‌های محیط زیست و منابع طبیعی دانست. در عمل اغلب با دو گونه از گزارش‌ها در خصوص وضعیت محیط زیست کشور که از سوی سازمان و مراجع مختلف داخلی و خارجی ارائه می‌شود، مواجهیم. گزارش‌های دستگاه‌های متولی محیط زیست و منابع طبیعی که اغلب در روزنامه‌ها و پایگاه‌های اینترنتی ارائه می‌شود، حکایت از وضعیت رو به بهبود حفاظت محیط زیست دارد و گزارش‌های نهادهایی مانند بانک جهانی و سازمان‌های محیط زیستی، که اخباری مغایر با گزارش‌های سازمان‌های متولی محیط زیست و منابع طبیعی عرضه می‌کنند. مسلم است که این دوگانگی در اطلاع‌رسانی، بررسی دقیق وضعیت کنونی را برای مردم و سیاستگذاران دشوار می‌سازد. به‌علاوه فقدان شاخص‌های ارزیابی (آمار و اطلاعات به‌روز) و عدم نظارت بر عملکرد بسیاری از حوزه‌های محیط زیست و منابع طبیعی، باعث پنهان ماندن بسیاری از معضلات محیط زیست می‌شود.

• تخلفات گسترده و ضعف برخورد‌های قضایی

حمایت قضایی از حفاظت محیط زیست لازمه تضمین تحقق مدیریت یکپارچه و پایدار محیط زیست است. حال آنکه برخی ضعف‌های عمده در نظام کیفری ایران در این باره به چشم می‌خورد. مجازات‌هایی که علیه جرائم محیط زیستی اعمال می‌شوند از جمله ملایم‌ترین مجازات‌های نظام کیفری ایران هستند. این ملایمت در برخورد با مجرمان محیط زیستی بیشتر به این دلیل است که اغلب جرائم محیط زیستی فاقد قربانیان خصوصی‌اند و به اعتقاد قانونگذار به دلیل آنکه در جهت رفع نیازهای اقتصادی فردی و جمعی صورت می‌گیرند نباید مشمول مجازات‌های سنگین شوند و در مواردی که قانون مجازات سنگینی را مقرر کرده، قاضی رسیدگی‌کننده ممکن است مجازات ملایمی را حکم دهد.

همچنین دیگر در بسیاری از موارد تخلفات محیط زیستی از سوی نهادها و دستگاه‌های دولتی صورت می‌گیرد که این مسئله نیز امکان برخورد با این دسته از تخلفات را از طرف سازمان حفاظت محیط زیست به‌عنوان یک دستگاه دولتی تا حدود زیادی کاهش می‌دهد.

• ضعف نارسایی سازوکارهای جبرانی محیط زیست

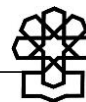
امروزه یکی از اصول اولیه برای حفاظت و احیای محیط زیست اصل «پرداخت خسارت توسط خسارت‌زننده یا آلوده‌کننده» است. این در حالی است که در موارد بسیاری این اصل نادیده گرفته می‌شود و بعضاً نیز آلوده‌کنندگان یا خسارت‌زندگان محیط زیست، بخشی از هزینه‌های خسارت را می‌پردازند و این هزینه‌ها در جاهای دیگر مصرف می‌شوند. اصولاً الزام به بازسازی و احیای محیط زیست به وضعیت اولیه آن، یکی از اصول نوین مدیریت محیط زیست شمرده می‌شود و تخریب‌هایی که در محیط زیست انجام می‌شود، باید به نحوی جبران و تا حد امکان به حالت اول برگردانده شود. صرف اخذ جریمه و واریز آن به خزانه دولت و مصرف آن در جای دیگر، نمی‌تواند پاسخگوی مشکلات زیست‌محیطی باشد. با توجه به این ضرورت، ماده (۱) قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، یکی از وظایف سازمان را بهبود و بهسازی محیط زیست مقرر کرده، اما نه در دیگر قوانین و مقررات و نه در ساختار سازمانی، سازوکارهای مشخصی برای این منظور اندیشیده نشده است، لذا باید در برنامه ششم توسعه به این موضوع پرداخته شود.

• فقدان مدیریت یکپارچه سرزمین و تعدد نهادهای تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز در این زمینه

فقدان مدیریت یکپارچه سرزمین، یکی دیگر از موانع فراروی محیط زیست کشور است. تعدد نهادها و سازمان‌های مختلف در زمینه تصمیم‌گیری و مدیریت سرزمین و همپوشانی و تداخل وظایف دستگاه‌های مختلف در این باره باعث شده است تا سیاست‌ها و برنامه‌های نظام‌مندی در این زمینه در کشور وجود نداشته باشد که این امر به نوبه خود، امکان نظارت بر فعالیت‌های مختلف را ناممکن کرده و مدیریت منابع محیط زیستی کشور (آب، جنگل‌ها، مراتع و...) را با چالش‌های جدی مواجه نموده که پیامد آن توزیع تصادفی و بی‌برنامه فعالیت‌ها و سکونتگاه‌ها در کشور است و سرانجام این دور تسلسل زنجیره‌ای از معضلات زیست‌محیطی را در کشور رقم زده است.

جمع‌بندی

عموماً دولت‌ها از جمله دولت یازدهم در مراحل ابتدایی نرم‌افزاری حفظ و نگهداری مطلوب محیط زیست قرار دارند. نتایج عملکرد دولت در بخش محیط زیست نشان می‌دهد که با وجود نامگذاری دولت یازدهم به‌عنوان دولت محیط زیست، این دولت در عمل نتوانسته است. به اهداف خود دست یابد به‌طوری‌که با وجود پایان دوره دولت یازدهم هنوز آمارهای شاخص‌های بخش محیط زیست طی سال‌های اخیر نهایی نشده و نبود آمارهای شفاف یکی از ضعف‌های اساسی این بخش می‌باشد. البته گفتنی است که نتایج ارزیابی عملکرد این سازمان نشان می‌دهد که این سازمان بر اساس وظایف و تکالیف قانونی خود نسبت به اتخاذ تدابیر، ضوابط و دستورالعمل‌های لازم جهت تحقق احکام مزبور اقدامات مقدماتی متعددی را با

همکاری دستگاه‌های مربوطه به انجام رسانیده است ولیکن اقدامات و نتایج مزبور به‌رغم توجه جدی دولت و مجلس شورای اسلامی به مقوله محیط زیست و بزرگنمایی این موضوع اساسی در برنامه‌های توسعه و گسترش کمی و کیفی ساختار سازمانی و منابع انسانی و نظام بودجه‌ای سازمان حفاظت محیط زیست، دارای ضعف در عملکرد است. عدم توجه کافی به بحث اقتصاد محیط زیست جزء چالش‌های جدی این بخش به حساب می‌آید و در مقایسه با کشورهای پیشرفته کشور ما عقب‌ماندگی جدی در این زمینه دارد چرا که هر نوع تخریب در محیط زیست نیازمند معادل سازی ریالی در ابعاد مختلف تخریبی آن خواهد بود (ابعاد اقتصادی، اجتماعی، بهداشت و سلامت). بنابراین یکی از مهمترین محورهایی که باید مورد توجه برنامه‌ریزی محیط زیست قرار گیرد محور اقتصاد محیط زیست می‌باشد.

لذا پیشنهاد می‌شود در ساختار مدیریتی این سازمان تجدیدنظر انجام گیرد همچنین تاکنون الزامات زیست‌محیطی در نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی کشور جایگاه واقعی خود را نیافته و پیشنهاد می‌شود در نظامات برنامه‌های توسعه و بودجه‌ریزی‌های سالیانه، ملاحظات زیست‌محیطی به صورت واقعی در متن برنامه‌ها و بودجه سنواتی ملحوظ شده و به اجرا درآید.

بر این اساس تجهیز و توانمندسازی دستگاه هماهنگ‌کننده بخش محیط زیست (سازمان حفاظت محیط زیست)، تقویت کمیت و کیفیت نیروی انسانی، بازنگری در الگوهای تولید و مصرف منابع، نهادینه کردن حفاظت محیط زیست و ارتقای مشارکت‌های مردمی برای حفاظت از محیط زیست، ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی اقشار مختلف جامعه، حساس کردن مسئولین و سیاستگذاران از اهمیت محیط زیست، رعایت ملاحظات زیست‌محیطی در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه، درونی کردن هزینه‌های تخریب و آلودگی محیط زیست و ادغام آنها در حساب‌های ملی، افزایش شناخت از فرآیندهای محیط زیست و زیست‌بوم‌های کشور، تعامل بیشتر دستگاه‌های اجرایی برای حل مسائل و مشکلات زیست‌محیطی کشور، استقرار نظام پایش زیست‌محیطی، تدوین دستورالعمل‌ها و استانداردهای حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی و زیست‌محیطی کشور و غیره، از جمله سیاست‌ها و راهکارهایی هستند که باید مورد توجه دولت قرار گیرد.

لذا به‌منظور دستیابی به اهداف فوق می‌توان به شرح زیر اقدام کرد.

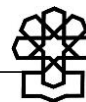
جدول ۵. راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات اساسی

ردیف	راهبردها	سیاست‌ها	اقدامات اساسی
۱	توسعه اقتصاد کم کربن	<ul style="list-style-type: none"> - اتخاذ سیاست‌های تشویقی و تنبیهی در جهت کاهش آلاینده‌گی و حمایت از انرژی‌های نو و تجدیدپذیر - استفاده از ابزارهای مالی مانند وضع عوارض و مالیات بر واحدهای ایجادکننده آلاینده‌گی - استفاده از سازوکارهای پولی (اعطای وام کم‌بهره برای توسعه فناوری‌های پاک) برای توسعه اقتصاد کم کربن - درونی کردن هزینه‌های تخریب و آلودگی محیط زیست در هزینه فایده طرح‌ها و پروژه‌های اثرگذار بر محیط زیست - منظور کردن سیاست‌ها و برنامه‌های سازگاری با اقلیم در برنامه‌های کلیه بخش‌های اثرگذار - استقرار نظام حسابداری محیط زیست و تهیه حساب‌های اقماری محیط زیست 	<ul style="list-style-type: none"> - کمک مالی و فنی به بنگاه‌ها به منظور تغییر تکنولوژی برای کاهش آلاینده‌گی و تولید محصولات با آلاینده‌گی کمتر - تدوین استانداردهای سوخت - اعطای تسهیلات کم‌بهره برای بازسازی و نوسازی صنایع فرسوده - توسعه سیستم ریلی درون‌شهری و برون‌شهری در راستای کاهش انتشار گازهای آلاینده و گلخانه‌ای - اجرای برنامه‌های کاهش انتشار گازهای آلاینده در بخش‌های کشاورزی، صنعت، انرژی - ایجاد سیستم پایش لحظه‌ای آلودگی در صنایع بزرگ
۲	توسعه فناوری‌های سبز و ارتقای بهره‌وری سبز و گسترش اقتصاد سبز و کارآفرینی سبز	<ul style="list-style-type: none"> - حمایت پولی (اعطای یارانه‌ها) و مالی (معافیت‌های مالی) از فناوری‌های سبز - توسعه رویکرد بوم‌شناسی صنعتی - استقرار نظام جامع مدیریت اجرایی پسماندها - توسعه و حمایت از صنایع بازیافت - توسعه سازوکارهای اجرای بهره‌وری سبز - فرهنگ‌سازی و گسترش اقتصاد سبز با توجه به اقتصاد مقاومتی - کارآفرینی سبز - برقراری اصل احتیاطی در توسعه فناوری‌ها و مرز دانش در حوزه زیست فناوری، نانو تکنولوژی و علوم‌شناختی زیست‌محیطی 	<ul style="list-style-type: none"> - اعطای وام‌های کم‌بهره برای توسعه فناوری سبز - توسعه صنایع بازیافت و فناوری‌های سبز - حمایت و پشتیبانی از پژوهش‌های کاربردی برای توسعه فناوری‌های سبز - تدوین شاخص‌ها و معیارهای بهره‌وری سبز - توسعه و تدوین برنامه‌های آموزشی برای اشاعه بهره‌وری سبز - تدوین و اجرای برنامه بازیافت پسماندها - طراحی مدل مناسب خرید خدمات مدیریت پسماند با در نظر گرفتن ضوابط و ملاحظات زیست‌محیطی - استقرار نظام جامع مدیریت پسماندها با استقرار نظام ارزیابی، نظارت و پایش - حمایت از بخش خصوصی و ارتقای کیفیت مدیریت پسماندهای پزشکی با لحاظ چرخه تفکیک، جمع‌آوری و دفع مجزا - ساماندهی مدیریت بازیافت و تدوین نظام بازرسی فنی و بهداشتی فعالیت‌های بازیافت
۳	کنترل انتشار گازهای گلخانه‌ای	<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از ابزارهای مالی و پولی برای کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای - توسعه پوشش‌های گیاهی برای جذب گازهای گلخانه‌ای - توسعه فناوری‌های جذب گازهای گلخانه‌ای 	<ul style="list-style-type: none"> - تدوین استانداردهای انتشار گازهای گلخانه‌ای - روزآمد کردن استانداردهای انتشار گازهای گلخانه‌ای - استفاده از سازوکارهای اقتصادی برای

ردیف	راهبردها	سیاست‌ها	اقدامات اساسی
		<ul style="list-style-type: none"> - توانمندسازی کشور برای جذب منابع مالی بین‌المللی - توسعه فناوری‌های پاک و غیرآلاینده 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش انتشار از جمله سیستم‌های مجوزهای قابل مبادله - تسهیل واردات فناوری‌های کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای - کنترل مکان‌های دفع پسماندهای شهری به‌منظور کاهش انتشار گاز متان - شناسایی امکان‌پذیری تزریق گازهای گلخانه‌ای در اعماق زمین - استفاده از سازوکارهای قیمتی از جمله مالیات بر کربن برای کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای
۴	رویکرد توسعه پایدار و گسترش اقتصاد سبز	<ul style="list-style-type: none"> - ادغام ملاحظات و شاخص‌های توسعه پایدار در بخش‌های مختلف اقتصادی، تولیدی، زیربنایی - بازنگری و ایجاد ساختار مناسب برای تدوین، پیگیری و پیش‌اهداف توسعه پایدار در کشور - نهادینه کردن اهداف توسعه پایدار در تمامی حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی - سازماندهی و ایجاد سازوکارهای مناسب برای برخورداری از کمک‌های بین‌المللی در زمینه توسعه پایدار 	<ul style="list-style-type: none"> - رعایت ملاحظات پایداری محیط زیست در بارگذاری فعالیت‌ها و سکونتگاه‌ها - تهیه و تدوین بانک اطلاعاتی شاخص‌های توسعه پایدار در کشور - ایجاد نظام نظارت و پیش‌اهداف توسعه پایدار در کشور - تدوین ضوابط و معیارهای پایداری محیط زیست - ارزشگذاری اقتصادی زیست‌بوم‌ها - تعیین کاربری اراضی منابع طبیعی براساس توان اکولوژیک - بازنگری در الگوهای تولید و مصرف منابع تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر - اعمال رویکرد مدیریت یکپارچه و نظام‌مند منابع طبیعی کشور براساس حوزه‌های آبخیز
۵	اعمال هزینه‌های آلودگی و تخریب محیط زیست در ارزیابی و محاسبات طرح‌ها و اقتصاد کشور	<ul style="list-style-type: none"> - وضع عوارض و مالیات بر واحدهای ایجادکننده آلاینده‌ها - ایجاد بسترهای لازم برای استفاده از ابزارهای اقتصادی برای حفاظت از محیط زیست مانند مجوزهای انتشار قابل مبادله - هدفمند کردن یارانه‌ها و حذف یارانه‌های مخرب محیط زیست 	<ul style="list-style-type: none"> - بازنگری در قوانین و مقررات مرتبط با جرائم و عوارض آلودگی و تخریب محیط زیست - تدوین ضوابط، استانداردها و عوارض منطقه‌ای انتشار آلودگی‌ها - کمک مالی و فنی به بنگاه‌ها به‌منظور تغییر تکنولوژی برای کاهش آلاینده‌ها و تولید محصولات با آلاینده‌های کمتر - ارتقا و اعمال دقیق نتایج ارزیابی زیست‌محیطی
۶	حفظ تنوع زیستی و بهبود شرایط زیست‌بوم‌های ارزشمند، بحرانی و حساس	<ul style="list-style-type: none"> - تدوین دستورالعمل‌ها و ضوابط لازم برای بهره‌برداری پایدار از مناطق تحت حفاظت محیط زیست - ارتقای مشارکت‌های مردمی برای حفاظت از زیست‌بوم‌ها - بهسازی زیست‌بوم‌های بحرانی از جمله 	<ul style="list-style-type: none"> - تدوین و اجرای طرح‌های مدیریت مناطق چهارگانه و زیست‌بوم‌های حساس - جلب مشارکت جوامع بومی برای مدیریت مناطق چهارگانه - رعایت حقایق‌های زیست‌محیطی تالاب‌ها - شناسایی و پهنه‌بندی مناطق حساس و

ردیف	راهبردها	سیاست‌ها	اقدامات اساسی
		<ul style="list-style-type: none"> تالاب‌ها و رودخانه‌ها ارتقای سطح کیفی و کمی مناطق چهارگانه و حفاظت از تالاب‌های کشور تدوین و اجرای برنامه حفاظت از گونه‌های در معرض خطر انقراض حفاظت و ساماندهی سواحل دریای خزر، خلیج فارس و دریای عمان بهبود شرایط زیست‌بوم‌های خسارت‌دیده و دچار بحران 	<ul style="list-style-type: none"> بحرانی و ارزشمند محیط زیست ایجاد قرق‌های اختصاصی و سرمایه‌گذاری برای طبیعت‌گردی در مناطق تحت مدیریت
۷	حفاظت از جنگل‌های هیرکانی، زاگرس و حرا و مناطق چهارگانه تحت حفاظت	<ul style="list-style-type: none"> توسعه جنگل‌کاری با گونه‌های بومی ساماندهی و خروج دام از جنگل‌های شمال توسعه پژوهش‌های کاربردی برای مبارزه با آفات و بیماری‌های گیاهان جنگلی ارتقای مشارکت‌های مردمی برای حفاظت از جنگل‌ها استفاده از دانش سنتی برای حفاظت از جنگل‌ها توسعه گردشگری طبیعی در عرصه‌های جنگلی، مناطق تحت حفاظت و مناطق ساحلی و دریایی افزایش سطح جنگل‌ها و مناطق حفاظت شده کاهش بهره‌برداری از جنگل‌های شمال ارتقای پوشش حفاظتی جنگل‌ها توانمندسازی و ایجاد زیرساخت‌ها برای رویارویی با حوادث غیرمترقبه از جمله آتش‌سوزی در جنگل‌ها و مناطق چهارگانه افزایش جمعیت جانوران وحشی واقع در مناطق چهارگانه 	<ul style="list-style-type: none"> تهیه طرح جنگل‌کاری تشویق دامداران برای خروج از جنگل‌ها توانمندسازی جوامع محلی برای مشارکت در حفاظت و اجرای طرح‌های جنگلداری ایجاد زیرساخت‌های لازم برای توسعه گردشگری در مناطق جنگلی خرید تجهیزات اطفای حریق برای جلوگیری از آتش‌سوزی جنگل‌ها تقویت و توانمندسازی یگان‌های حفاظت از جنگل‌ها ایجاد انگیزه‌های لازم برای مشارکت مردم در حفاظت و بهره‌برداری از منابع جنگلی تقویت نقش و جایگاه سازمان‌های غیردولتی در حفاظت از جنگل‌ها اجرای پروژه‌های مشترک حفاظت از جنگل‌ها با سازمان‌های بین‌المللی
۸	ارتقای آموزش و مشارکت‌های مردمی برای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی	<ul style="list-style-type: none"> حمایت و پشتیبانی از نهادهای حامی محیط زیست و منابع طبیعی تقویت همکاری و توسعه مشارکت‌های مردمی برای حفاظت از محیط زیست از طریق اجرای طرح‌های زیست‌محیطی استفاده از توانمندی‌های بخش خصوصی برای مقابله و کاهش مخاطرات زیست‌محیطی ایجاد نظام حقوقی و زیست‌محیطی بهره‌برداری پایدار از مناطق تحت حفاظت توسط بخش‌های خصوصی 	<ul style="list-style-type: none"> تقویت و احیای نهادهای سنتی بهره‌بردار مانند تشکل‌های آبران حمایت و پشتیبانی از نقش‌ها و کارکردهای نهادهای مردم‌نهاد حامی محیط زیست و منابع طبیعی استفاده از دانش سنتی برای حفاظت از محیط زیست استفاده از قابلیت‌ها و توانمندی‌های بالقوه انجمن‌ها و نهادهای دینی برای حفاظت از محیط زیست آموزش اصول و مبانی محیط زیست و توسعه پایدار در آموزش رسمی کشور

ردیف	راهبردها	سیاست‌ها	اقدامات اساسی
			<ul style="list-style-type: none"> - تدوین دستورالعمل و ضوابط لازم برای بهره‌برداری پایدار توسط بخش‌های خصوصی در مناطق تحت حفاظت محیط زیست کشور - تدوین و اجرای برنامه جامع آموزش محیط زیستی - توسعه مدارس جامع محیط زیست
۹	توسعه و اشاعه فرهنگ و اطلاعات زیست‌محیطی	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه و تسهیل گردش اطلاعات زیست‌محیطی در کشور - یکپارچه‌سازی اطلاعات و آمار زیست‌محیطی در کشور - به اشتراک‌گذاری آمار و اطلاعات زیست‌محیطی در کشور - تسهیل و ایجاد بسترهای لازم برای برقراری ارتباط و تعامل با کشورهای پیشرو در زمینه فناوری‌های زیست‌محیطی - بسترسازی و حمایت از توسعه انرژی‌های پاک و تجدیدپذیر - حمایت از صنایع و فناوری‌های بازیافت با استفاده از تسهیلات کم‌بهره - بسترسازی و حمایت از فرهنگ‌سازی و آگاه‌سازی جامعه 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد بانک‌های اطلاعات زیست‌محیطی - تدوین گزارش وضعیت محیط زیست - ایجاد راه‌اندازی و تجهیز مراکز اطلاع‌رسانی زیست‌محیطی کشور - ایجاد سازوکارهای مناسب برای دسترسی به اطلاعات شفاف زیست‌محیطی - تدوین سالنامه آماری محیط زیست - تدوین نظام اطلاعات جامع پسماندها و ضایعات صنعتی در صنایع بزرگ - تقویت نظام گردآوری اطلاعات و آمار محیط زیستی - حمایت مالی از پروژه‌های کاربردی در زمینه حفاظت از محیط زیست - کاهش تعرفه‌ها یا حذف تعرفه‌های گمرکی برای ورود فناوری‌های محیط زیست - انتشار آزاد اطلاعات و اطلاع‌رسانی در زمینه وضعیت محیط زیست کشور - فرهنگ‌سازی و آگاهی‌رسانی به عموم در حوزه‌های محیط زیست

منابع و مآخذ

۱. گزارش‌های سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۹۶.
۲. گزارش‌های سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۸۸.
۳. سایت و گزارش‌های سازمان جنگل‌ها و مراتع و آبخیزداری کشور، ۱۳۹۲.
۴. سایت و گزارش‌های سازمان حفاظت از محیط زیست، ۱۳۹۲.
۵. گزارش‌های سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کل کشور، ۱۳۹۶.
۶. گزارش‌های سازمان امور اراضی کل کشور، ۱۳۹۶.

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۵۵۰۴

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: عملکرد دولت یازدهم در بخش محیط زیست

نام دفتر: مطالعات زیربنایی (گروه آب و محیط زیست)

تهیه و تدوین: الهه سلیمانی

ناظران علمی: حسین افشین، محسن صمدی، جمال محمدولی سامانی

متقاضی: معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی

ویراستار تخصصی: —

ویراستار ادبی: طاهره سیدمحمد

واژه‌های کلیدی:

۱. محیط زیست

۲. عملکرد

۳. ارزیابی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۶/۶/۱